

daad en gedachte

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

28ste JAARGANG, NUMMER 1, JANUARI 1992

DAAD EN GEDACHTE

Bij elke bijzondere handeling gaat het denken aan het doen vooraf. Bij het handelen van klassen of massa's blijkt de betekenis van het handelen pas achteraf. Hier gaat de daad vooraf aan het begrip.

Theo Maassen

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS

DE UITGAVE ZAL WORDEN BEKOSTIGD UIT
VRIJWILLIGE BIJDAGEN

Redactie en administratie:
Schouw 48-11
8232 BD Lelystad
Postgiro 30 76 95

DREIGT ER EEN RUSSISCHE KATASTROFE EN ZO JA HOE MOET MEN DAT VERSTAAN?

Om de lezer maar meteen niet in het onzekere te laten: in wat hier volgt worden de werkelijke achtergronden van de jongste ontwikkelingen in Rusland bepaald niet blootgelegd. Er is ook geen sprake van een zelfs maar bescheiden poging ze te schetsen. Een dergelijke schets – een analyse welke die naam verdient – is naar onze mening vooralsnog nauwelijks mogelijk, omdat de feiten waarop zij gebaseerd zou moeten zijn, niet of hooguit mondjesmaat ter beschikking staan. Wij voelen er niets voor onze lezers voor de gek te houden en een tekst te produceren zoals wij er wel onder ogen hebben gehad; een tekst waarin met veel pretentie, maar weining overtuigende argumentatie, feitenkennis wordt voorgewend. Dergelijke teksten hebben doorgaans met de feiten weinig te maken en van enige kennis getuigen zij doorgaans in het geheel niet.

Wie de sociale en politieke ontwikkelingen in een op de loonarbeid gebaseerde maatschappij als de Russische wil verstaan dient om te beginnen zich een aantal dingen af te vragen. Hoe is het gesteld met de *organische samenstelling van het kapitaal*, anders gezegd: hoe verhoudt zich het *konstante* (in produktiemiddelen en grondstoffen belegde) kapitaal tot het *variabele*, dat wil zeggen het voor loonbetaling bestemde kapitaal? Hoe staat het met de *uitbuitingsgraad*? Hoe verhoudt zich het voor akkumulatie of verbetering van de infrastructuur bestemde deel der geproduceerde *meerwaarde* tot het deel dat door een bepaalde groep of bepaalde groepen in de samenleving wordt gekonsumeerd? Is de tussen deze groep of groepen en de arbeidersklasse onvermijdelijk bestaande maatschappelijke tegenstelling de enige of zijn er ook niet minder vanzelfsprekende tegenstellingen tussen de meerwaarde konsumerende groepen onderling? Zo ja, vormen die tegenstellingen, naast de fundamentele tegenstelling tussen de heersenden en de uitgebuite arbeiders, dan wellicht de verklaring voor diverse politieke spanningen en konflikten, waaraan westerse waarnemers altijd meer aandacht hebben geschonken dan aan de sociale konflikten?

Laat ons, om het belang van dit soort dingen te onderstrepen, met een enkel voorbeeld komen. Een Russische kommentator, die een voortreffelijk en praktisch accentloos Nederlands sprak en op wiens uiteenzettingen wij verderop nog zullen terugkomen, hebben wij in een televisieprogramma van de NOS zonder nadere toelichting horen zeggen,

dat de voornaamste karaktertrek van Michail Gorbatsjov diens „besluiteloosheid” was. Een bijzonder originele of verrassende uitspraak was dat niet. In de afgelopen jaren hebben velen, zowel critici als kritiekloze bewonderaars van Gorbatsjov, erop gewezen, dat – wat op hetzelfde neerkomt – hij voortdurend de kool en de geit probeerde te sparen, dat hij aan één stuk door trachtte te balanceren op het slappe koord, dat de scheiding vormde tussen de vóór- en tegenstanders van de *perestrojka*.

Een dergelijke konstatering, hoe juist op zichzelf ook, verschaft ons allerminst een beter inzicht. Waarom koos Gorbatsjov niet duidelijk of duidelijker partij voor de eerstgenoemde groep en waarom keerde hij zich niet met meer beslistheid en krachtiger tegen de tweede? En wat vertegenwoordigen de voorstanders van *perestrojka* eigenlijk, wat was of is hun positie in de Russische samenleving en wat is de positie van hun tegenstanders? Anders gezegd: vanwaar stamt hun inkomen en wat zijn dientengevolge hun respektievelijke belangen? En wat voor licht werpen deze op de houding die respektievelijk door hen werd ingenomen tijdens de augustuscoup van het vorige jaar?

In praktisch geen enkele beschouwing die de laatste jaren in Westeuropese of Amerikaanse kranten of tijdschriften is verschenen, zijn deze of dergelijke vragen aan de orde gesteld, laat staan beantwoord. Men de commentaren waaruit de zienswijze blijkt van diverse groepen of stromingen van de arbeidersbeweging is het in het algemeen al niet veel beter gesteld. Zoals we al zeiden, wezenlijke informatie, dat wil zeggen informatie over de materiële belangen die achter het politieke optreden of het maatschappelijk handelen schuil gaan, ontbreekt vrijwel overal. Betekent dit, dat over de ontwikkelingen in de voormalige „Sovjetunie” vrijwel niets te zeggen valt? Zo is het natuurlijk niet. Vandaar de onderstaande opmerkingen en kanttekeningen, die – om bovenvermelde redenen – een voorlopig karakter dragen.

In het verleden hebben wij bij herhaling betoogd, dat in de „Sovjetunie”, maar ook in andere Oosteuropese landen zoals bijvoorbeeld Polen, Tsjechoslowakije of Hongarije, en tevens in China, de tegenstellingen tussen de oude, traditionele partijbureaupartij en de nieuwe klasse van managers de sleutel vormde tot begrip van de machtsstrijd aan de top en de daarmee samenhangende politieke verwickelingen. Geven recente gebeurtenissen aanleiding deze zienswijze in meer of mindere mate te herzien? Wij menen vooralsnog van niet. Zeker, in Polen bleek, nadat een bescheiden begin was gemaakt met verdere privatisering ¹⁾, de leidng van bepaalde bedrijven te berusten bij personen die al sinds jaar en dag op de voorgrond waren getreden als vooraanstaand lid van de partij. Maar onze opvatting wordt daar niet door aangetast. Het bewijst volstrekt niet, dat er in de praktijk geen sprake zou zijn van een tegenstelling tussen manager en bureaucraten.

Men moet niet uit het oog verliezen, dat in landen met een oppermachtige bolsjewistische partij en een staatskapitalistische planekonomie, bijna niemand als manager kan fungeren die geen partijlid is. Doch de omstandigheid, dat een te Warschau, Praag of Moskou in een ministerie of planbureau werkzame bureaukraat en de manager van deze of gene automobiël- of staalfabriek beide partijlid zijn, heft de tegenstelling tussen hen niet op. De tussen hen bestaande kloof wordt niet door de overeenkomstige partij-ideologie gedempt. Niet hun (partij) opvatting is doorslaggevend, maar hun respektievelijke plaats of functie in het produktie- of distributieproces. Een bolsjewistische manager gedraagt zich als manager, een bolsjewistische bureaukraat gedraagt zich als bureaukraat. En politici – men moet ze niet op hun woorden, maar op hun daden beoordelen – zijn de

1) Privatisering leverde in Polen minder moeilijkheden op dan elders in het Oostblok doordat er in Polen tot op heden in de landbouw een private sektor bleef bestaan.

vertegenwoordigers van die groep, waaruit ze voortkomen of waarmee ze zich verwant voelen.

Afgezien hiervan zijn er duidelijke aanwijzingen, dat zij die in de voormalige „Sovjetunie” voor hervormingen hebben geijverd, ontegenzeggelijk de spreekbuis waren en zijn van wat wij – in navolging van Milovan Djilas – de nieuwe managersklasse noemen. Een autokratische en op macht beluste politieke figuur als Boris Jeltsin bijvoorbeeld had een loopbaan als manager achter de rug eer hij in de politiek ging en hij spreekt daar ook over in het boek waarin hij zijn levensloop en zijn politieke ontwikkeling schetst ²⁾. Voorts hebben de al terloops door ons genoemde Russische journalisten, het waren Vladimir Moltsjanov en Alexander Prasjek, toen zij in een Nederlands tv-programma vertelden wie achter de perestrojka stonden en ervan profiteerden, duidelijk op de managersklasse gezezen.

Overigens heeft geen van beiden het woord „managersklasse” gebruikt. Ze beschreven het type en wel op een wijze die het duidelijk herkenbaar maakte. Dat gebeurde toen de presentator informeerde naar hun kijk op de in augustus vorig jaar ondernomen en mislukte staatsgreep en vroeg wie daar belang bij had en wie er belang had bij de mislukking.

Moltsjanov vertelde: „De menigte die zich rond het ‚witte huis’ (het parlement van de Russische Federatie) verzamelde om barrikaden tegen de tanks op te werpen en de perestrojka te verdedigen, bestond niet uit arbeiders. De Russische arbeiders worden niet beter van de perestrojka. De tanks werden omringd door diegenen, die belang hebben bij perestrojka, zij die zaken kunnen drijven, die profiteren van de in uitzicht gestelde economische veranderingen en hervormingen.”

„Ik stond er zelf vlak bij”, aldus Moltsjanov, „en ik heb met eigen ogen gezien, dat sommigen van hen de soldaten geld boden op voorwaarde, dat ze niet in actie zouden komen.”

Toen de presentator van het tv-programma informeerde wat dan de bedoeling kon zijn geweest van de mislukte staatsgreep en of Janajev en de anderen het socialisme wilden handhaven, antwoordde Moltsjanov met een beleefde glimlach en onder instemmend geknik van Prasjek: „Er is in de Sovjetunie nooit socialisme geweest.”

De lezer zal gemakkelijk begrijpen, dat degenen die – zoals wij – omtrent het zogenaamde socialisme in de „Sovjetunie” eender denken als Moltsjanov, het onmogelijk eens kunnen zijn met een zienswijze zoals bijvoorbeeld werd verkondigd in het Britse blad *Workers Vanguard* (editie van 27 september 1991). Het genoemde blad beschreef het optreden van Jelsin en diens medestanders als „een kontra-revolutionaire staatsgreep, die tegen de staatsgreep van Janajev c.s. was gericht” en sprak op een andere plaats van „de kontra-revolutie van Jeltsin die het kapitalisme poogde te herstellen”. Naar onze mening kan er van een **h e r s t e l** van het kapitalisme daarginds geen sprake zijn, omdat er nooit iets anders dan kapitalisme is geweest, zij het dan **s t a a t s k a p i t a l i s m e**.

Een van de kenmerken van een dergelijke vorm van kapitalisme is het ontbreken van een bourgeoisie. In haar plaats oefent een (partij)-bureaucratie de macht uit, wier belangen in de loop van de tijd hoe langer hoe meer in konflikt komen met die van het voor zijn belangen opkomend managerdom. Maar dit is een simpele vaststelling en het spreekt, dat de Russische werkelijkheid gekompliceerder is. Het is onjuist en het verspert naar onze mening de weg naar goed begrip indien men bureaukraten en managers samen met het woord ‚bourgeoisie’ aanduidt. Het lijkt ons even onjuist om de ogen ervoor te sluiten

2) Men zie: Boris Jeltsin, *Getuigenis van een opposant*, o.a. op blz. 184. De Nederlandse vertaling verscheen in 1990 bij uitgeverij Anthos in Baarn.

dat er zowel binnen de bureaucratie als binnen het managerdom verschillende stromingen zijn. Het bestaan ervan valt uit de weinig bevredigende berichtgeving af te leiden: gematigden en zij die een snelle hervorming voor noodzakelijk houden. Wat in de berichtgeving vrijwel altijd onduidelijk blijft is, waaraan deze stromingen hun ontstaan danken., wat de maatschappelijke positie is van hen die ertoe behoren, w a a r o m zij het standpunt innemen dat zij verwoorden.

Miachil Gorbatsjov heeft getracht tussen beide stromingen of mogelijk zelfs tussen meer dan twee stromingen te laveren. Moltsjanov en Prasjek lieten er weinig twijfel over bestaan, dat zij dat voor een tot mislukking gedoemd beleid hielden en wel omdat zij – net als wij – de hervorming van de Russische volkshuishouding voor een onvermijdelijk en onomkeerbaar proces houden. In een dergelijk proces worden de tot compromissen geneigde aarzelaars steeds verdrongen door meer besluitvaardige figuren. Of Boris Jeltsin zo'n figuur is moest volgens de twee Russische journalisten worden afgewacht. Ze gaven hem niet heel veel tijd, in het voor hem gunstige geval een jaar of twee, in het voor hem ongunstige geval niet meer dan een half jaar. De naaste toekomst zagen beiden, vanwege het vrijlaten van de prijzen, somber in. Zouden de directe levensbehoeften onbetaalbaar worden, dan verwachtten zij een massal verzet en „een onvoorstelbare catastrofe”.

Van een mogelijke „katastrofe” is ook door Gorbatsjov gerept. Dat steeds, zonder dat iemand er bij vertelde, wat men zich daarbij dan moest voorstellen. Wij worden bij dat woord „katastrofe” onwillekeurig herinnerd aan Lenins brochure *De dreigende catastrofe en hoe moet men haar bestrijden*. Men vergeet bij het lezen ervan onwillekeurig dat zij in september 1917 werd geschreven. De woorden schijnen van een griezelige aktualiteit:

„Rusland staat voor een catastrofe zonder weerga en de honger nadert . . . Het land zit zonder waren, er heerst gebrek aan levensmiddelen, ofschoon er koren en grondstof genoeg voorhanden is . . . ”

Natuurlijk: de situatie van 1917 was anders dan de huidige. Destijds is de hongersnood inderdaad gekomen, zij het dan niet in 1917 maar een paar jaar later. Wat er nu gebeuren zal weet geen mens. Er rijst echter onwillekeurig op z'n minst één vraag, die direkt verband houdt met het ‚nest’ waarin de verantwoordelijke heersers geboren en opgegroeid zijn. De zieke Tsjernenko heeft Gorbatsjov niet tot zijn opvolger gekozen omdat hij als een hervormer, maar als trouw en overtuigd stalinist bekend stond. De door Gorbatsjov naar Moskou gehaalde Eduard Sjevarnadse was eer hij onder Gorbatsjov minister van buitenlandse zaken werd in zijn geboortstreek Georgië minister van binnenlandse zaken en schef van de KGB.

Niet zij en anderen hebben, toen zij eenmaal aan de macht waren, de Russische samenleving veranderd, maar de veranderingen die zich in de Russische samenleving voltrokken veranderden in bepaalde opzichten hun denken. Maar met deze verandering in hun denken zijn zij, die van oorsprong bolsjewieken waren, maar zich vervolgens uit noodzaak tegen de bolsjewistische structuren keerden, nog allerminst voorvechters van de democratie geworden: niet van de burgerlijke democratie en van de arbeidersdemocratie eerst recht niet.

Men vraagt zich af: waaraan denken zij wanneer zij woorden als „Chaos” of „Katastrofe” gebruiken? Hebben zij de misère van de gewone man op het oog waarvan, tengevolge van de turbulentie en in snel tempo zich voltrekkende veranderingen, nu al sprake is, maar waarom zij zich tot op heden nauwelijks hebben bekommerd? Of zien zij met enige huiver de mogelijkheid opdoemen, dat een spontane woede-uitbarsting van de arbeiders een einde zou kunnen maken aan hun aangename en geprivilegeerde positie in de

samenleving. En wat zullen zij ondernemen indien het daartoe inderdaad komt? De tijd zal het leren. Een antwoord op deze en dergelijke vragen is voorlopig onmogelijk. Maar het heeft zin ze te stellen.

— o —

Boekbespreking

EEN SCHILDERING VAN DE MACHTSSTRIJD IN DE VOORMALIGE D.D.R.

De jonge Dieter Borkowski was amper 16 jaar toen hij, in het uniform van Hitlers *Wehrmacht* en een stuk luchtdoelgeschut bedienend, begin mei 1945, deelnam aan en getuige was van de slag om Berlijn en de verovering van de *Reichshauptstadt* door het Russische leger. In 1972 behoorde hij, 43 jaar oud, tot hen die door de regering van de Bondsrepubliek uit gevangenschap in de DDR werden vrijgekocht. Sindsdien leeft hij in de BRD en daar stelde bij zijn herinneringen te boek aan wat hij in zijn jonge jaren in de zogenaamde „eertse democratische staat op Duitse bodem” had waargenomen en meegemaakt. Die herinneringen verschenen in 1981 bij een Westduitse uitgeverij. Het boek trok, voor zover ons bekend, destijds minder aandacht dan het verdiende. Het was anders toen het in dus na de val van de muur en na de „*Wiedervereinigung*” herdrukt en opnieuw uitgegeven werd door de (Oostduitse) uitgeverij „*Das Neue Berlin*”¹⁾.

De herinneringen van Borkowski hebben niet betrekking op de hele periode tussen 1945 en 1972. Zij eindigen in feite in juni 1953 en dat is allerminst toevallig. Wat de auteur beschrijft is zijn eigen ontwikkeling tegen de achtergrond van de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in het land waar hij, als vooraanstaand lid van de *Freie Deutsche Jugend*, zijn jeud doorbracht. De eigen ontwikkeling, van een die heilig in het zogenaamde „socialisme” aldaar geloofde, die hoopte dat er in de DDR „een menswaardige samenleving” zou ontstaan, tot een teleurgestelde opposant, is in juni 1953 afgesloten. De opstand van de Oostduitse arbeiders, die op 16 juni van dat jaar in de Berlijnse Stalinallee begon en zich de volgende dag als een lopend vuur door Oostduitsland verbreidde, doet voor hem de (toch al bijna gesloten) deur dicht.

De officiële leugens over de junigebeurtenissen hadden op de jonge Borkowski niet de minste vat. Hij was er in de Stalinallee getuige van hoe het begon. Hij marcheerde mee met de bouwvakarbeiders die tegen de verhoging van de normen demonstreerden; hij zag hoe de staalarbeiders uit Henningsdorf de volgende morgen de Russische sektor van Berlijn binnentrokken; hij werd zich meer dan ooit tevoren bewust van de brede kloof tussen de arbeidersklasse en de machthebbers. Het leidt ertoe, dat hij in 1953 uit de SED (de Oostduitse bolsjewistische partij) wordt geroyeerd.

De herinneringen van Borkowski zijn uiterst leesbaar geschreven en uiterst boeiend. De eerste bladzijden gaan niet over de jaren die onmiddellijk op de tweede wereldoorlog volgden, maar over zijn arrestatie door de *Staatssicherheitsdienst* in 1960 en de verhoren

1) Dieter Borkowski, *Für jeden kommt der Tag . . . Stationen einer Jugend in der DDR*. De titel is ontleend aan een woord dat ooit Erich Honecker hem toevoegde: „Voor ieder komt de dag dat hij een beslissing nemen moet. Toen die dag voor Borkowski kwam viel zijn beslissing anders uit dan Honecker had bedoeld.

die volgden en maandenlang duurden. Met zijn „proces” (!) in 1961 wordt het boek afgesloten. Het betreft de e e r s t e arrestatie. Hij wordt veroordeeld, maar komt in 1962 vrij, maar mag zijn beroep van journalist niet meer uitoefenen. In het geheim werkt hij als Oostduits korrespondent voor het Westduitse weekblad *Die Zeit*. Als de Stasi daar tenslotte achter komt volgt in 1971 zijn tweede arrestatie en wordt hij tot zes jaar tuchthuis veroordeeld. Zoals reeds gezegd wordt hij echter door de regering in Bonn vrijgekocht.

Waarom is Borkowski na zijn vrijlating in 1962 niet naar het Westen geëmigreerd? Hij zou het gemakkelijk hebben kunnen doen, daar de „muur” toen nog niet bestond. Maar Borkowski wilde niet vluchten; hij meende dat hij i n de DDR voor verandering moest ijveren.

De ontwikkeling van Dieter Borkowski is tamelijk merkwaardig geweest. Als 14-jarige behoorde hij tot de *Hitlerjugend*. Met zijn geloof aan de *Führer* was het snel gedaan toen hij, goed en kritisch opmerker die hij was, de gruwelijkheden van de Naziheerschappij en van de oorlog van dichtbij te aanschouwen kreeg. Zijn familie was religieus. Onder de dominees waarmee hij dientengevolge contact had, waren er enkelen die zich *Christen-socialist* noemden en die voor hun ‚socialisme’ inspiratie putten uit de Bergrede. Ze waren lid van de SED en ze beschouwden zichzelf als Christenen én als „Marxist”. Als jonge christen-socialist is Borkowski lid geworden van de FDJ, die aanvankelijk onafhankelijk heette. Toen hij zich hoe langer hoe meer socialist en steeds minder christen voelde heeft hij zich ook als lid van de SED aangemeld. Tenslotte speelde het christelijk geloof voor hem praktisch geen enkele rol meer. Inplaats van het geloof aan Christus kwam het geloof aan Stalin, dat vervolgens, doordat Dieter Borkowski nu eenmaal een kritische geest had, hoe langer hoe meer werd ondermijnd.

De betekenis van zijn boek ligt in de schildering van de wijze waarop alle topfiguren in de DDR zoveel mogelijk macht probeerden te verwerven, alsmede in zijn beschrijving van de manier waarop alles en iedereen aan dat machtsstreven werd opgeofferd. Omtrent diverse bekende persoonlijkheden, zoals opperspion Markus Wolf, Stasichief Erich Mielke of machtsdronken Honecker, worden feiten vermeld die duidelijk maken, dat zij voor hun loopbaan in de DDR of de daarin door hen uitgeoefende functie van onderdrukker als het ware voorbestemd of geroepen waren. En stap voor stap, bladzijde voor bladzijde zo men wil, wordt het de lezer (zo hij het nog niet wist) mét de jeugdige Borkowski hoe langer hoe duidelijker dat er in de DDR nimmer sprake van socialisme is geweest.

Interessant zijn bepaalde bijzonderheden die Borkowski vermeldt over de bekende schrijver Bertold Brecht. Die schreef – op verzoek – de tekst voor een lied, waarin op een gegeven moment gezegd wordt, dat de toekomst niet van leiders afhangt, maar van het spontane handelen van de massa. Een dergelijke uitspraak paste uiteraard volstrekt niet bij de voorhoede-opvattingen van de leidende kliek. Aan Brecht werd verzocht, de desbetreffende passage in zijn tekst te veranderen. Brecht weigerde. Zijn lied is nooit in de DDR gezongen. Het was niet de enige botsing tussen Brecht en de bolsjewistische bonzen. Ook sommige van zijn toneelstukken (*Mutter Courage bijvoorbeeld*) konden de machthebbers maar moeilijk pruimen. Een ander toneelstuk van hem beviel de bonzen zo weinig, dat de jeugd van de FDJ werd opgetrommeld. Die kreeg de instructie om de spelers en de auteur bij de première op een fluitconcert te trakteren. Er kwam niets van terecht. Het talrijke publiek was zo ingenomen met de opvoering, dat zijn krachtig applaus het fluitconcert, waarvoor diverse jongeren overigens terugschrokken, volledig werd overstemd. Maar de machthebbers wisten raad. Ze verboden eenvoudig verdere opvoeringen.

De overheersende indruk die men van Borkowski's herinneringen krijgt is deze, dat er tussen de methoden van de bolsjewistische diktatuur en die van de Gestapo nauwelijks

enig verschil valt aan te wijzen. Het is iets, wat Borkowski als hij door Stasi-officieren wordt verhoord, ook hen voor de voeten gooit. En beide diktaturen blijken ook hierin met elkaar overeen te stemmen, dat zij bij hen die er aan onderworpen zijn, zowel de beste, als de slechtste menselijke eigenschappen ontwikkelen. Moed én lafheid, gemeen gekuip én naastenliefde of hulpvaardigheid, men neemt ze beide waar. Een van de zeer weinig hooggeplaatsten die er in de schildering van Borkowski tamelijk gunstig afkomt, is het staatshoofd, de oude president Wilhelm Pieck. Die komt op een gegeven moment met succes tussenbeide als een zestal jongelui op smerige wijze dreigen te worden behandeld. Natuurlijk, het zou verwonderlijk zijn als het anders was, heeft Dieter Borkowski aan zijn tijd in de jongerenorganisatie ook goede herinneringen: het gezamenlijk allerlei dingen ondernemen die de jeugd in iedere jongerenorganisatie onderneemt, het blijde gevoel van onderlinge vriendschap en saamhorigheid, het liegt er niet om. Maar van die levensvreugde is steeds minder sprake naarmate de SED hoe langer hoe meer gewicht legt op de (verplichte) politieke scholing van de jeugd. Daarmee sterft de hoop en sterven de illusies die de jonge Dieter Borkowski ooit omtrent het leven dat in de DDR zou wachten heeft gekoesterd. (C.B.).

— o —

MOET HET TIJDVAK VAN STALIN ALS EEN KONTRA-REVOLUTIE WORDEN BESCHOUWD?

In een van de diverse beschouwingen over de ontwikkelingen in Rusland troffen we passages aan, waarin het tijdvak van Stalin en eigenlijk de tijd van Stalin tot en met Bresjnev als een „kontra-revolutie” wordt gekarakteriseerd. Wat voor kontra-revolutie, mag men vragen? Een, luidt het gegeven antwoord, die de ontwikkelingen die met de oktober-revolutie van 1917 waren begonnen teruggedraaide en ongedaan maakte. Het is naar onze mening een gekunsteld, met een bepaald vooropgesteld doel, geformuleerde en volstrekt onjuiste theorie.

Wij zien haar als een theorie, die bepaald zó ontwikkeld is om krampachtig de mythe in stand te houden, dat de Russische oktober-revolutie een *proletarische* omwenteling zou zijn. Maar hebben, zullen zij die deze „theorie” aanhangen ons tegenwerpen, de Russische boeren en arbeiders dan destijds niet het historische toneel beheerst? Hebben zij dan niet typisch proletarische instellingen als fabriekskomitees en arbeidersraden (sovjets) gevormd. Over het écht proletarische karakter van de sovjets kan men twisten. Maar de belangrijke rol die de Russische arbeiders in 1917 gespeeld hebben valt op generlei wijze te ontkennen. Maar wat zegt dat over het *karakter* van de omwenteling?

Was de burgerlijke Duitse revolutie van november 1918 een proletarische revolutie omdat de matrozen van de *Kriegsmarine* er de stoot toe gaven en omdat overal in het land arbeiders- en soldatenraden werden gevormd? Was de grote Franse revolutie van 1789 soms geen burgerlijke revolutie omdat de ambachtslieden en handwerkers uit de volkswijken van Parijs in de voorste rijen streden? Is er ooit in de geschiedenis wel eens een *burgerlijke* revolutie geweest waarin de bourgeoisie oftewel de *derde stand* zelf op de barricaden steeg? Hebben in dat soort revoluties niet altijd de arbeiders of de voorlopers van de moderne arbeidersklasse voor de bourgeoisie de kastanjes uit het vuur

gehaald? Het karakter van een revolutie wordt niet bepaald door de maatschappelijke positie van hen die er goed en bloed voor offeren, maar door de aard van de produktieverhoudingen die erdoor tot stand worden gebracht.

In Rusland, zal men opmerken, heeft niet de bourgeoisie de vruchten van de revolutie geplukt. Integendeel, zij verdween. Inderdaad, zo was het tengevolge van de zeer bijzondere en van Westeuropa afwijkende omstandigheden. Maar ook dat feit maakt de revolutie van 1917 nog niet tot een proletarische. Vóór zij uitbrak verklaarde Lenin, terecht, dat de komende omwenteling in Rusland „een burgerlijke revolutie” zou zijn, die „zonder de bourgeoisie, en zelfs tegen haar, door de arbeiders moest worden doorgevoerd.

Van een „kontra-revolutie” gesproken, die alles vernietigde wat in oktober 1917 van de grond kwam, wanneer wil men het begrip ervan eigenlijk dateren? In de tweede helft of tegen het einde van de jaren '20 toen de strijd tussen de zich als opvolgers aandienende personen tenslotte in het voordeel van Stalin was beslecht? Om het woord te herhalen dat wij hierboven al gebruikten, dat komt ons nogal gekunsteld en willekeurig voor. Wie anders dan wij, persé van een kontra-revolutie wil spreken, zou beter doen die al een paar maanden na oktober te laten beginnen, toen de fabriekskomitees en de sovjets (in maart 1918) volkomen machteloos werden gemaakt, toen er door de Raad van Volkskommisarsissen een dekreet werd afgekondigd, dat onteigeningen niet meer door de arbeiders, doch alleen nog maar op gezag van de Opperste Economische Raad mochten worden doorgevoerd. En daar kan dan aan worden toegevoegd, dat deze „kontra-revolutie” haar hoogtepunt bereikte toen de opstand van Kroonstadt werd neergeslagen, vervolgens de Nieuwe Economische Politiek werd ingevoerd en niet al te lang daarna, volgens het woord van Boecharin, de boeren „zich mochten verrijken”.

Wie beslist van een „kontra-revolutie” wil spreken zal moeten toegeven, dat die niet door Stalin werd begonnen, maar al door Lenin en dat de terreur niet pas van de jaren '30 dateert maar reeds van de tijd van de beruchte Felix Derschinski. Wij zien geen enkele reden om van een kontra-revolutie te spreken. Waarmee we hier te maken hebben is een ontwikkeling die in ieder opzicht bepaald werd door de maatschappelijke verhoudingen en de mogelijkheden die daarmee waren gegeven.

Aan een verdediging van Stalin willen wij vanzelfsprekend geen woord vuil maken. Maar wie hem, gelijk vele biografen doen, als de voornaamste kwade genius beschouwt en bladzijden lang over zijn onfris karakter uitwijdt, ziet er volledig aan voorbij dat de zuiveringen, de vervolgingen en de showprocessen niet uitsluitend zijn werk zijn geweest. Wie de zaak aldus bekijkt, heeft geen enkel oog voor de samenhang tussen de in de Stalinperiode gevoerde politiek en de maatschappelijke omstandigheden. Een van de weinigen die daar wél oog voor heeft gehad is voor zover ons bekend de in Frankrijk wonende Hongaarse emigrant *Gábor Tamás Rittersporn* die in een tekst waarmee hij zijn universitaire studies afrondde op die samenhang voortdurend heeft gewezen. Op basis van die tekst heeft hij later een verbeterde studie doen verschijnen met dezelfde kwaliteiten ¹⁾.

Als men dan zou vragen of er in de burgerlijke Russische revolutie, die uiteindelijk het aanzijn schonk aan staatskapitalistische produktieverhoudingen, geen momenten zijn geweest waarop proletarische tendenzen zichtbaar werden, gelijk ook het geval is geweest in de burgerlijke revoluties die Frankrijk en Engeland hebben gekend, dan antwoorden wij bevestigend. In Rusland deed zich zo'n moment echter niet in oktober voor maar in maart 1921 toen de matrozen van Kroonstadt zich verzetten tegen de bolsjewistische diktatuur. Hun verzet was, evenals het verzet van radikale groepen in de vroegere burgerlijke revolu-

1) *Gábor Tamás Rittersporn, Simplifications staliniennes et complications soviétiques. Parijs 1988, 383 blz.*

ties van Westeuropa, tot mislukking gedoemd, omdat de maatschappelijke verhoudingen voor een proletarisch alternatief niet rijp waren.

— o —

DE P. v. d. A. TUSSEN GISTEREN EN MORGEN

„Een partij waar het goed mee gaat, zal nooit besluiten zich te vernieuwen. Externe druk en interne onvrede zijn altijd de belangrijkste oorzaken van een veranderingsproces in een politieke partij.

ROB HARTMANS in: Jaarboek voor
het Democratisch Socialisme, 1991.

Dezer dagen heeft een zekere Greetje Tromp, zelf lid van de PvdA, in een bijdrage aan De Volkskrant uitvoerig de verwarring geschetst, die zich van de achterban van die partij heeft meester gemaakt. Symptoom ervan is de discussie over het voorzitterschap, die volgens haar „langzamerhand vreemde vormen begint aan te nemen”. Als werkelijke oorzaak beschouwt zij, onder verwijzing naar een vorig jaar uitgebracht rapport van een adviesgroep, veel eer het slechte functioneren van het partijbestuur, het feit, dat het management van de partij onvoldoende leiding geeft aan het apparaat met onder andere het gevolg, dat de problemen worden omzeild en de leden het grotendeels allemaal zelf maar moeten uitzoeken. Door alle negatieve ontwikkelingen, zegt zij, worden de leden in opperste verwarring achtergelaten.

Niet slechts tot verwarring zonder meer leiden de gesignaleerde feiten. Het ledental is vorig jaar tot onder de tachtigduizend gezakt; het kiezerskorps schrompelt ineen. Indien er nu verkiezingen voor de Tweede Kamer zouden worden gehouden, zou – volgens het NIPO – de PvdA haar aantal zetels van 49 tot 32 zien dalen, volgens het bureau Inter/View van 49 tot 25!

Worden deze en dergelijke cijfers door andere partijen of bepaald niet tot de achterban van de PvdA behorende groepen met een zekere voldoening gadeslagen? Zo is het niet. Ondernemersorganisaties, vooraanstaande leden van CDA en VVD en een krant als *NRC/Handelsblad* hebben zich – zo bericht Paul Kalma in *De Volkskrant* van 24 januari – het lot van de verscheurde PvdA erg aangetrokken en, evenals vele ‚vernieuwers’ fundamentele koerswijziging aanbevolen als middel om er weer bovenop te komen. Wie naar een verklaring voor deze welgemeende adviezen van buiten zoekt, kan die slechts vinden door naar andere en dieper liggende oorzaken voor de partijmalaise te speuren dan die welke door Greetje Tromp worden opgesomd en die feitelijk niet meer dan randverschijnselen zijn.

De PvdA is de ergename, anders gezegd: de voortzetting onder een andere naam, van een partij, die voor een andere samenleving en voor de emancipatie van de arbeiders streed en die het zich daarom kon permitteren om – naar een woord van Domela Nieuwenhuis – haar winkel van een socialistisch uithangbord te voorzien. Permitteren is eigenlijk niet het juiste woord. De partij had echt dat uithangbord, had de socialistische *m y t h e*, waaraan haar voormannen zelf min of meer oprecht geloofden, nodig om de

arbeidersmassa als kiezersvolk te werven aangezien zij via haar activiteit in het parlement doeleinden zocht te verwezenlijken en derhalve behoefte had aan een zo sterk mogelijke fractie. Maar de „andere samenleving” waarvoor de SDAP – want daarover gaat het – ijverde was een vernieuwd kapitalisme en de emancipatie van de arbeidersklasse die zij nastreefde was de emancipatie van de arbeiders binnen de burgerlijke maatschappij. Anders dan het scheen, fungeerde zij als de exponent van het progressieve ondernemersdom, dat de politieke bovenbouw van de maatschappij in overeenstemming wilde brengen met haar inmiddels modern kapitalistische onderbouw. Dat terwille van een grotere arbeidsproductiviteit en een betere greep op de arbeidende klasse. De uitkomst van dat streven kan worden gekarakteriseerd als de voltooiing van de burgerlijke maatschappij.

Naarmate de maatschappelijke verhoudingen zich ontwikkelden, dat wil zeggen: naarmate werkelijk kapitalistische produktieverhoudingen in praktisch alle bedrijfstakken doordrongen en aldus de e n i g e produktieverhoudingen werden, werd de altijd al bestaande tegenspraak tussen schijn en wezen van de SDAP, tussen datgene wat zij verkondigde en datgene wat zij onder de gegeven omstandigheden noodgedwongen moest doen, hoe langer hoe meer een probleem. De interne onvrede, de interne tegenstellingen en de crisisverschijnselen die zich op gezette tijden voordeden, zijn praktisch allemaal op dit probleem terug te voeren.

Het was, zeker in de jaren tussen de beide wereldoorlogen, maar ook nog lang daarna, een probleem dat héél moeilijk kon worden opgelost. Naarmate de burgerlijke emancipatie haar voltooiing naderde, naderde ook het punt waarop de politieke doeleinden van de partij min of meer verwezenlijkt waren. Het bracht met zich mee, dat zij zich niet langer uitsluitend of in hoofdzaak tot de arbeidersklasse richtte, maar ook tot andere groepen in de samenleving, zoals kleine middenstanders of minima. Het plaatste de partij steeds meer voor de noodzaak haar winkel van een ander uithangbord te voorzien.

De SDAP is daar in de jaren '30 nog niet toe overgegaan ¹⁾ en wel om twee redenen. In de eerste plaats was de druk uit de samenleving nog niet zo groot als deze na de tweede wereldoorlog worden zou. Toen pas was de burgerlijke emancipatie van de arbeidersklasse, toen pas was de burgerlijke democratie voltooid. In de tweede plaats – en gedeeltelijk hield dat natuurlijk verband met het eerste – kon de mythe niet zomaar aan de kant worden gezet. Voor de SDAP, zo goed als geruime tijd nog voor haar opvolgster de PvdA, was elektorale steun en waren derhalve ‚socialistische’ illusies nog onontbeerlijk.

De voltooiing van de burgerlijke democratie, althans een belangrijke medewerking daaraan, bleef voorbehouden aan de Partij van de Arbeid en tegelijk daarmee doemden aan de horizon de problemen voor haar op. Evenals voor de SDAP, maar onder gans andere verhoudingen, kon zij – wederom om elektorale redenen – niet radikaal een einde maken aan de mythe. Maar de spanning tussen droom en daad, tussen mythe en werkelijkheid werd hoe langer hoe groter, veel groter dan zij in het verleden ooit was geweest. Door haar praktijk werd de PvdA een geheel andere, aan de moderne samenleving ten dele aangepaste partij, dan de SDAP. Zij werd, bij het voortschrijden van de tijd ook langzaam een andere partij dan de PvdA uit haar beginjaren, althans kwam zij voor de noodzaak te staan een andere partij te worden.

Het gevolg van dit alles was, dat zich onder haar leden en onder haar aanhang twee

1) De twee voornaamste auteurs die over de ontwikkeling van de SDAP in de jaren '30 hebben geschreven, huldigden de mening dat zij in 1937 met de aanvaarding van een nieuw beginselprogram het marxisme, of wel de laatste resten daarvan overboord zouden hebben gezet. Niets is minder waar. De SDAP is nooit een marxistische partij geweest. Het Leidse program van 1912 dat door het program van 1937 werd vervangen was geen marxistisch program!

stromingen begonnen af te tekenen. De ene stroming wenste, uit vrees voor ledenverlies, om nostalgische of wat voor reden dan ook, vast te houden aan de tradities en was, zonder dat het natuurlijk zo werd geformuleerd, voor handhaving van de mythe. Wat zij behouden wilde en wil, kan men zeggen, was de P v d A v a n g i s t e r e n . De andere stroming is overtuigd van de noodzaak van complete modernisering en vernieuwing. Wat ze vertegenwoordigt is de P v d A v a n m o r g e n . De PvdA van gisteren verkeert in ontbinding; de PvdA van morgen heeft nauwelijks gestalte gekregen. Daaruit bestaat de crisis waarin de partij, niet eerst sinds de vorig jaar ontstane deining om de WAO, al geruime tijd verkeert.

Wie aandachtig de toespraken of interviews gevolgd heeft van respectievelijk Felix Rottenberg en Ruud Vreeman zal ons wel niet willen tegenspreken wanneer wij beweren, dat ieder van deze heren een van de zojuist aangeduide stromingen representeert; Ruud Vreeman, men behoeft om het te weten, slechts kennis te nemen van het interview dat hij onlangs gaf aan een van de dagbladen, vertegenwoordigt de partij van gisteren; Felix Rottenberg, dat zal wel niemand van ons willen ontkennen, is een jonge, enthousiaste manager, die typerend is voor de PvdA van morgen.

Beider kandidaatstelling voor het voorzitterschap van de partij zal niet leiden tot een campagne tijdens welke ieder van hen volstrekt andere geluiden laat horen dan de konkurrent, zich richtend tot telkens een ander deel van aanhang en achterban. De terecht gekoesterde vrees, dat de sterk uiteenlopende standpunten het gevaar van een scheuring dichterbij zou brengen heeft geleid tot een oplossing, die inderdaad, om met Greetje Tromp te spreken, een „vreemde vorm” mag worden genoemd. Indien niet de opvattingen van Vreeman door de opvattingen van Rottenberg geheel worden weggedrukt, dan zal, bij een grondige reorganisatie en modernisering van het management, de vernieuwde en gemoderniseerde PvdA niettemin de mythe en illusies van het verleden handhaven. Wij houden dat vooralsnog voor waarschijnlijk. Want de ontwikkeling van de maatschappij scheidt niet alleen de behoefte aan een politieke organisatie, die – met behulp van illusies – de arbeidersklasse in haar greep kan houden. Vandaar dat naar onze mening, de PvdA wel tussen gisteren en heden zal blijven zwalken. Zo goed en zo kwaad als dat gaat en mogelijk op andere manier dan voorheen zal zij derhalve opgezadeld blijven met een anachronisme. Dat kan alleen maar betekenen, dat achter de façade het crisisgevaar blijft sluimeren. Daar kan geen Rottenberg en geen Vreeman, geen Kok en geen Wöltgens, geen kommissie en geen rapport en evenmin een partijcongres ook maar iets aan veranderen.

— o —

SOCIALE REVOLUTIE? NEE, DE POLITIEKE

In het sociaal-anarchistisch orgaan *Recht voor Allen* lazen wij eind vorig jaar, dat de anarchistische beweging het goeddeels alleen over de s o c i a l e revolutie heeft gehad.” De opmerking komt ons onjuist voor en de onjuistheid ervan blijkt ook uit hetgeen hier en daar verderop in het bewuste stuk wordt vastgesteld. Daar heet het terecht, dat „heel het denken (van de anarchisten) aan en (hun) uitzien naar de revolutie in het verlengde lag van een revolutie die wezenlijk had plaatsgevonden . . . die van de definitieve doorbraak van het kapitalisme . . .” Inderdaad! En die revolutie was niet minder dan een

sociale, een politieke. Eerder al zegt de auteur: „Als zij (de anarchisten) al een voorstelling van zaken hadden, dan was dat de Franse revolutie van 1789. En daarbij ging het om de klasse der burgers.”

Met deze uitspraak is de schrijver op het juiste spoor. De proletarische revolutie is iets geheel anders dan de burgerlijke. Waar zij werkelijk plaats vindt worden totaal andere vormen van organisatie geschapen – en ook dat is de schrijver van het stuk niet ontgaan – dan die welke het aanzien krijgen in een omwenteling die de grondslagen van de burgerlijke samenleving vestigt en die politieke vormen laat zien, die geëigend zijn om de politieke heerschappij van de bourgeoisie te garanderen.

Het artikel in kwestie verzuimt duidelijk onderscheid te maken tussen het wezen van diverse ontwikkelingen en het gaat ook mank aan diverse andere onjuistheden, waarop wij – bij ruimtegebrek – hier niet in kunnen gaan. Wat ons is opgevallen: anders dan doorgaans bij anarchistische auteurs het geval is heeft de schrijver er een open oog voor, dat de maatschappelijke ontwikkeling in het bijzonder het karakter van de produktie, in belangrijke mate, zo niet in hoofdzaak, bepaald wordt door de techniek.

– o –

BINNENGEKOMEN BIJDRAGEN VOOR ONS BLAD OVER HET JAAR 1991

H.B. te R. f 40,-; D.v.d.M. te L. f 30,-; W.S. te V. f 75,-; P.K. te B&D. f 60,-; J.C. te A. f 75,-; G.v.d.M. te A. f 125,-; A.B. te H. f 100,-; W.M. te D. f 100,-; R.S. te U. f 50,-; A.v.d.H. te W. f 75,-; B.v.W. te A. f 40,-; W.v.D. te G. f 60,-; G.K. te U. f 50,-; A.v.d.H. te A. f 100,-; M.v.B. te L. f 50,-; N.V. te U. f 110,-; J.V. te H. f 50,-; R.H. te O. f 46,-; B.v.B. te M. f 65,-; G.K. te D. f 50,-; C.B. te A. f 80,-; C.B. te A. f 150,-; K.P. te D. f 54,59; V. te D. f 25,-; A.Z. te H. f 200,-; E.T. te N. f 30,-.

Bij elkaar opgeteld is dit een bedrag van f 1900,59. Weliswaar heel wat minder dan vorig jaar, maar we zijn de trouwe lezers dankbaar dat ze ons in staat gesteld hebben om *Daad en Gedachte* nu al voor het 27ste jaar op een rij uit te geven.

De lezers die niets betaald hebben en die ons niet hebben laten weten, dat ze zo krap bij kas zitten, dat ze niet kunnen betalen, krijgen van ons binnenkort een brief, dat ze uit het abonnementbestand worden geschrapt, als ze niet gauw een bijdrage storten. We doen het immers zo goedkoop mogelijk, maar voor niks gaat alleen de zon op.

Het is toch te gek dat we alleen door kunnen gaan, omdat er wat lezers zijn, die ons een zeer ruime bijdrage doen toekomen. Komen we echter voor onvoorziene uitgaven te staan (b.v. omdat we bepaalde apparatuur moeten vervangen), dan lopen we vast. Daarom is het noodzakelijk, dat elke lezer – wanneer er geen sprake is van overmacht – normaal een bijdrage stort. Een ieder moet dan voor zichzelf maar uitmaken wat *Daad en Gedachte* hem waard is. Maar lezers die liever parasiteren op de bijdragen van anderen, zijn we liever kwijt dan rijk.

Rest ons alleen nog even op te merken, dat een aantal lezers zijn bijdrage voor 1992 al in 1991 heeft gestort. Dat bedrag staat hierboven vermeld. Onze boekhouding kan het anders niet verwerken.

De administratie.